

Analiza indykatorów jako sposób przeciwdziałania przez Oddział II SG WP ryzyku rozpętania wojny chemicznej przez Niemcy w latach 20. XX wieku

Abstrakt

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Polska stanęła przed wieloma wyzwaniami związanymi z zapewnieniem sobie bezpieczeństwa. Najważniejszym z nich było przetrwanie w obliczu rewizjonistycznych kroków podejmowanych przez agresywnych sąsiadów, w tym Niemcy i ZSRR. Jednym z istotnych aspektów tego zagrożenia było określenie ryzyka rozpętania przez Republikę Weimarską wojny chemicznej przeciwko II Rzeczypospolitej. W celu poradzenia sobie z tym zadaniem wywiadowczym Oddział II SG WP opracował wiele instrukcji, których struktura i wewnętrzna logika jest porównywalna z techniką analizy indykatorów rozwiniętą dopiero 60 lat później przez amerykańską wspólnotę wywiadowczą. Na podstawie materiałów zachowanych w Archiwum Państwowym w Gdańsku oraz współczesnych podręczników dotyczących technik analizy informacji przedstawiono, jak oficerowie polskiego wywiadu wojskowego na dekady przed sformalizowaniem metody analizy indykatorów opracowali własny sposób, który w zasadzie jest z nią tożsamy. Dowodzi to niezwyklej innowacyjności i zdolności organizacyjnych formującej się dopiero służby wywiadowczej odrodzonego państwa.

Słowa kluczowe Oddział II, broń chemiczna, Polska, Niemcy, wywiad, analiza indykatorów.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. i w czasie kształtowania swoich granic do 1922 r. odrodzona Rzeczpospolita była narażona na niemiecki rewizjonizm. Istniały przynajmniej trzy przyczyny tego zagrożenia. Po pierwsze, Polsce przypadło 2/3 potencjału przemysłowego Górnego Śląska, który – wraz z Zagłębiem Ruhry oraz z również utraconymi Alzacją i Lotarynią – stanowił najważniejszy obszar przemysłowy Rzeszy. Po drugie, Wielkopolska była przed I wojną światową regionem rolniczym słynącym z wydajności produkcji, jednym z najważniejszych z punktu widzenia gospodarki żywnościowej Niemiec. Po trzecie, korytarz pomorski dzielił Niemcy na dwa obszary i fizycznie odcinał Prusy Wschodnie od głównego terytorium państwa. Dlatego też od początku istnienia odrodzonego państwa polskiego do głównych zadań jego wywiadu wojskowego należało zdobywanie informacji mogących świadczyć o przygotowaniach wojennych Berlina.

Jedną z najważniejszych zmian w zakresie metod walki, jakie przyniosła I wojna światowa, było pojawienie się pierwszej broni masowej zagłady, tj. gazów bojowych. Skutki psychologiczne związane z użyciem tej broni były ogromne. Czy to za sprawą wspomnień opisanych w literaturze, relacji świadków czy obrazów i fotografii – wizja oręża, które w jednej chwili jest w stanie zabić lub trwale okaleczyć tysiące ludzi, już zawsze będzie towarzyszyć ludzkości. Skojarzenie użycia gazów bojowych wyłącznie z frontem zachodnim jest błędne. Również na wschodnim teatrze działań, w tym na terenach odrodzonej II RP, żołnierze walczących stron i ludność cywilna mogli zetknąć się z tą śmiercionośną bronią. Między styczniem a lipcem 1915 r. Niemcy kilkakrotnie próbowali przełamać rosyjskie pozycje pod Bolimowem, wykorzystując w tym celu gazy bojowe. W sierpniu tego samego roku, nie mogąc zdobyć twierdzy Osowiec, również zdecydowali się na atak chemiczny, który doprowadził do jednego z najbardziej makabrycznych zdarzeń w historii wojen, nazwanego atakiem umarłych¹. W późniejszym okresie informacje o wykorzystaniu gazów trujących pojawiały się w meldunkach wojsk wielkopolskich biorących udział w powstaniu².

¹ А.А. Черкасов, А.А. Рябцев, В.И. Меньковский, «Атака мертвецов» (Осовец, 1915 г.): миф или реальность, „Былые годы” 2011, nr 4, s. 5–11. Pomimo półrocznego oblężenia Niemcy nie mogli zdobyć twierdzy Osowiec, więc dowodzący niemieckimi wojskami marszałek Paul von Hindenburg wydał rozkaz przeprowadzenia ataku z użyciem gazów bojowych na znajdujący się na prawym brzegu Biebrzy fort Zarzeczny i jego wysunięte pozycje. W wyniku tego ataku zatruciu uległ cały 226 Pułk Piechoty, który bronił stanowiska. Niemieccy żołnierze, w sile ok. 7000, ruszyli naprzód, myśląc, że zajmą opuszczone pozycje. Tymczasem naprzeciw nim do kontrataku ruszyła kompania straszliwie poparzonych, konających Rosjan. Wywołało to tak duży szok wśród atakujących żołnierzy, że rzucili się do panicznej ucieczki w przekonaniu, że walczą z nimi żywe trupy. Historia zmagania oraz niemieckich ataków gazowych na rosyjskie pozycje nad rzeką Rawką, zwanych potocznie bitwą pod Bolimowem, została już dobrze zbadana i opisana w krajowej literaturze przedmiotu.

² Na przykład podczas tzw. bitwy pod wiatrakami, do której doszło 19 I 1919 r. w okolicach Leszna. Zob. *Śladami powstania wielkopolskiego. Bitwa pod wiatrakami i inne potyczki*, Instytut Pamięci

Dlatego badanie zagadnień związanych w możliwością wykorzystania broni masowej zagłady przez Niemcy było dla Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (następnie Sztabu Głównego WP, Sztabu Naczelnego Wodza) ważnym zadaniem. Dobitnie pokazują to przeanalizowane w niniejszym artykule polskie dokumenty wywiadowcze, zachowane w Archiwum Państwowym w Gdańsku (dalej: APG).

Jednak zdobywanie informacji jest tylko jednym z etapów tzw. cyklu wywiadowczego. Nie może on funkcjonować w oderwaniu od pozostałych faz, czyli wcześniejszego planowania i zadaniowania oraz późniejszej analizy i dystrybucji. Celem niniejszego artykułu jest pokazanie, w jaki sposób wspomniane wyżej dokumenty odzwierciedlają zasady dotyczące organizacji pracy analityczno-informacyjnej przyjęte w Oddziale II.

Metody badawcze, źródła i definicje

Podstawową metodą badawczą wykorzystaną w artykule jest analiza porównawcza źródłowych dokumentów wywiadowczych Oddziału II w świetle teorii i praktyki działań analityczno-informacyjnych. Szczególną uwagę poświęcono definicji cyklu wywiadowczego oraz indyktorów (wskaźników).

Źródła wykorzystane w artykule to dokumenty zebrane w zbiorze *Organizacja wywiadu i instrukcja* oznaczonym sygnaturą nr 1107 i znajdującym się w APG³. Na ten zbiór składa się stosunkowo niewielka, licząca zaledwie 212 stron, kolekcja materiałów dotyczących pracy Ekspozytury nr 7 Oddziału II w Gdańsku. Większość z nich stanowią dane personalne agentów, informacje o dyslokacji wojsk niemieckich, instrukcje operacyjne i szyfrowe oraz wytyczne na temat utajniania pisma. Wśród nich znajdują się jednak cztery pisma dotyczące wprost zdobywania informacji o broni chemicznej.

Do przedstawienia definicji badanych pojęć wywiadowczych wykorzystano książkę *Teoria i praktyka działań analityczno-informacyjnych*⁴ Józefa Kozłowskiego (definicja indyktorów, cykl wywiadowczy) oraz anglojęzyczne opracowania poświęcone technikom analitycznym.

Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/historia/przebieg-walk-powstancz/sladami-powstania-wielk/8464,BITWA-POD-WIATRAKAMI-I-INNE-POTYCZKI.html> [dostęp: 5 VI 2023].

³ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), *Organizacja wywiadu i instrukcja* (dalej: *Organizacja wywiadu...*), sygn. nr 1107. Przy cytowaniu tekstów oryginalnych dopasowano ich pisownię do współczesnego języka polskiego i poprawiono oczywiste błędy w pisowni.

⁴ J. Kozłowski, *Teoria i praktyka działań analityczno-informacyjnych*, Warszawa 2016, s. 76–215.

Według Kozłowskiego cykl wywiadowczy dzieli się na pięć etapów. Pierwszym z nich jest planowanie, podczas którego są definiowane zadania dla aparatu zdobywającego. Drugim jest pozyskiwanie informacji z różnego rodzaju źródeł osobowych i technicznych. W trzecim etapie następuje ich przetwarzanie, kiedy to informacje wywiadowcze są wstępnie opracowywane, dzielone na mniejsze cząstki i weryfikowane. Czwartym etapem jest ich analiza, a więc powtórna integracja i agregacja, po której informacje wywiadowcze stają się informacjami wywiadu, a więc – w domyśle – zweryfikowanym i obiektywnym obrazem sytuacji, za który służba wywiadowcza bierze już odpowiedzialność. Piąty etap to rozpowszechnianie informacji. Po nim decydenci, zaznajomieni już ze stanem faktycznym, wyznaczają kolejne zadania, które rozpoczynają planowanie nowego cyklu wywiadowczego⁵.

W niniejszym artykule przez analizę indyktorów rozumie się okresowy przegląd obserwowanych wydarzeń i trendów, dokonywany po to, aby je śledzić, monitorować cele, wykrywać nowe tendencje i ostrzegać przed nieprzewidywanymi zmianami⁶. Jest to zatem ustrukturyzowana technika analityczna, za pomocą której bada się dane historyczne, trendy oraz dokumenty doktrynalne w celu wczesnego identyfikowania nadchodzących zagrożeń. Najczęściej (choć nie tylko) dotyczy to takich zdarzeń, jak wybuch konfliktu zbrojnego czy przewrót wewnętrzny. Analiza indyktorów polega zatem na obserwacji rzeczywistości pod kątem występowania bądź niewystępowania określonych zdarzeń, zjawisk, działań mogących świadczyć o zbliżającym się kryzysie. Poza wczesnym ostrzeganiem jednym z celów analizy tego rodzaju jest identyfikowanie potrzeb informacyjnych i wynikające z tego przygotowywanie zadań dla aparatu zdobywającego służb wywiadowczych, a także tworzenie możliwych scenariuszy rozwoju sytuacji⁷. Są one zatem niezwykle ważnym elementem cyklu wywiadowczego i występują w dwóch z pięciu jego etapów – planowaniu (zadaniowaniu) i analizie.

W literaturze amerykańskiej za początek ustrukturyzowanych technik badawczych przyjmuje się lata 80. XX w. Ich intensywny rozwój nastąpił w początkach XXI w. pod wpływem refleksji po zamachu terrorystycznym z 11 września 2001 r.,

⁵ Tamże.

⁶ U.S. Government, *A Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*, 2009 r., s. 12.

⁷ R.J. Heuer, R.H. Pherson, *Structured Analytic Techniques for Intelligence Analysis*, Washington 2011, s. 24; J. Kozłowski, *Teoria i praktyka...*, s. 150–151; P. Grunt, *Structured Analytic Techniques: Taxonomy and Technique Selection for Information and Analysis Practitioners*, „Journal of Management and Financial Sciences” 2017, t. 10, nr 30, s. 128.

który był jedną z największych porażek w historii wspólnoty wywiadowczej USA (ang. United States Intelligence Community)⁸.

Wywiad chemiczny w zbiorach Archiwum Państwowego w Gdańsku

W dokumentach Oddziału II zachowanych w APG można znaleźć informacje świadczące o obawach związanych z możliwością wybuchu wojny chemicznej z Niemcami. W zbiorze oznaczonym sygnaturą nr 1107 i zatytułowanym *Organizacja wywiadu i instrukcja* znajdują się instrukcja ogólna oraz trzy zadania wywiadowcze dla gdańskiej ekspozytury Oddziału II związane ze zdobywaniem informacji dotyczących zbrojeń chemicznych w Niemczech⁹.

Pierwszy z dokumentów, właściwie jest to zbiór czterech załączników zachowanych, niestety, bez pisma przewodniego, określa zadania wywiadu chemicznego na Niemcy, Prusy Wschodnie i Gdańsk. O wadze, jaką do tych zadań przywiązywano, najlepiej świadczy to, że dokument został podpisany przez samego Szefa Sztabu Generalnego WP – gen. Władysława Sikorskiego. Na podstawie odniesienia w jednym z późniejszych dokumentów należy go datować na połowę czerwca 1921 r.¹⁰

Dokument jest podzielony na cztery części. Pierwsza zawiera wskazówki ogólne, dalsze trzy – szczegółowe instrukcje dotyczące pracy wywiadu chemicznego w Niemczech, Prusach Wschodnich i Wolnym Mieście Gdańsku. Sztab Generalny zlecał ekspozyturom Oddziału II zdobycie m.in.:

- instrukcji dotyczących walki chemicznej,
- planów i projektów sprzętów ochrony przeciwgazowej,
- planów i egzemplarzy najnowszej broni chemicznej,
- wszelkiej literatury naukowej dotyczącej produkcji broni chemicznej,
- fotografii sprzętu technicznego służącego do produkcji gazów bojowych (po przeniknięciu do wybranych zakładów chemicznych w Niemczech)¹¹,

⁸ R.H. Pherson, *The Five Habits of the Master Thinker*, „Journal of Strategic Security” 2013, t. 6, nr 3, s. 54–55.

⁹ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, s. 5, 17–18, 81, 146–150.

¹⁰ Tamże, s. 146–150. Odniesienie wskazujące na datę powstania znajduje się w piśmie o sygnaturze 22584/II.inf.III.2 z 27 VIII 1921 r.

¹¹ Tamże, s. 147. Wśród zakładów wymienionych w instrukcji znalazły się m.in. laboratoria firmy Höcht, Badeńskiej Fabryki Aniliny i Sody (niem. Badenische Anilin und Soda Fabrik, BASF), Bayer i Merck. Pierwsze trzy z nich wraz z koncernem AGFA stworzyły w 1925 r. koncern IG Farben, który z czasem zaczął odgrywać ważną rolę w gospodarce reżimu hitlerowskiego w Niemczech i był współodpowiedzialny za produkcję gazów trujących i zbrodnie ludobójstwa popełniane w niemieckich obozach zagłady i obozach koncentracyjnych.

jak również przeniknięcie w bezpośrednie otoczenie niemieckich naukowców, takich jak Fritz Haber czy uczniowie Emila Fischera¹².

Znamienny jest ostatni punkt tej części instrukcji: *Ważne jest notowanie wszelkich sposobów wytwarzania środków spożywczych i ich surogatów, kultury użytecznych mikroorganizmów (drożdże spożywcze, glicerynowe, cytrynowe itp.), prace bakteriologiczne, badania dżumy, tyfusu i innych chorób zakaźnych*¹³.

Zadania wyznaczone na obszar Prus miały inny charakter. Obejmowały m.in. ustalenie, czy na tym terenie stacjonują wojska chemiczne, czy znajdują się tam zakłady produkujące gazy bojowe, czy przygotowywane są warunki terenowe do ich stosowania oraz czy na pograniczu z Polską nie pojawiły się zbiorniki, w których mogły być przechowywane substancje trujące¹⁴.

Zadania wyznaczone na obszar Wolnego Miasta Gdańska obejmowały obserwację transportów substancji, które mogły być półfabrykatami do produkcji broni chemicznej, takich jak:

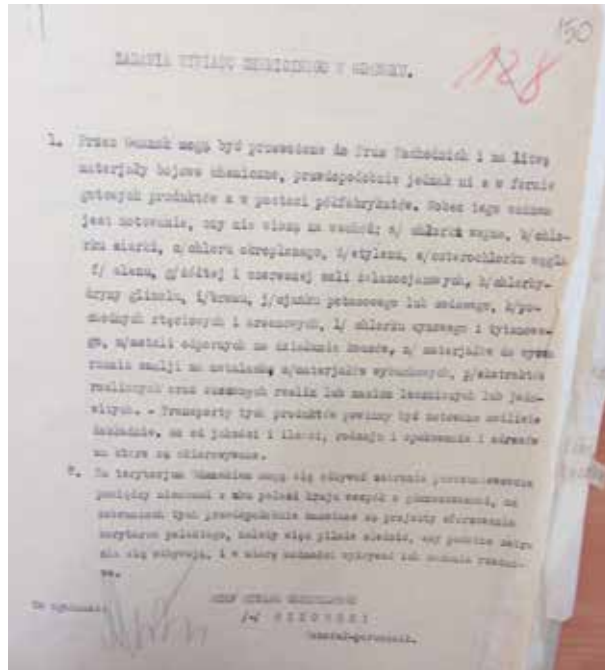
- chlorki wapnia, siarki, cyny i tytanu,
- chlor skroplony,
- etylen,
- czterochlorek węgla,
- alanina,
- sole żelazocyjanowe,
- chlorohydryna,
- brom,
- pochodne rtęci i arsenu,
- stale kwasoodporne,
- materiały wybuchowe,
- toksyny organiczne¹⁵.

¹² APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, *Zadania wywiadu chemicznego w Niemczech. Instrukcja*, s. 147–148. Fritz Haber (1868–1934) – niemiecki chemik żydowskiego pochodzenia, laureat Nagrody Nobla z 1918 r., „ojciec” współczesnej broni chemicznej. Gorzką ironię losu stanowi to, że naukowiec wygnany z Niemiec w ramach czystek antysemitycznych był wynalazcą cyklonu „B”, za którego pomocą wymordowano w czasie II wojny światowej miliony jego współbratymców. Emil Fischer (1852–1919) – chemik i laureat Nagrody Nobla (w 1902 r.). Odebrał sobie życie, nie mogąc się pogodzić ze śmiercią swoich dwóch synów podczas I wojny światowej.

¹³ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, s. 148.

¹⁴ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, *Zadania wywiadu chemicznego w Prusach Wschodnich i Mazurach*, s. 149.

¹⁵ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, *Zadania wywiadu chemicznego w Gdańsku*, s. 150.

Zdjęcie 1. Zadania wywiadu chemicznego w Gdańsku.

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku.

Kolejne zadanie, datowane na 27 sierpnia 1921 r., stanowi ogólną instrukcję dotyczącą prowadzenia wywiadu chemicznego w Niemczech i nawiązuje do wcześniej przesłanych zadań¹⁶. Uwagę zwraca wprowadzenie do tej instrukcji zdania, w którym Oddział II przyznaje, że ma poważne problemy z pozyskiwaniem informacji o niemieckiej broni chemicznej i dopiero wypracowuje metody pracy.

Następny dokument znajdujący się w APG¹⁷ powstał 8 października 1921 r. i jest adresowany do rtm. Karola Dubicza kierującego gdańską ekspozyturą Oddziału II¹⁸. Jego autorem jest mjr Kazimierz Kierzkowski, ówczesny naczelnik Wydziału

¹⁶ APG, sygn. nr 1107, *Organizacja...*, pismo nr 22584/II.inf.III.2 Oddziału II Sztabu Generalnego do Ekspozytury nr 2 z 27 sierpnia 1921 r., s. 81.

¹⁷ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, pismo Oddziału II Sztabu Generalnego do rąk własnych rotmistrza Dubicza z 8 października 1921 r., numer nieczytelny, s. 17–18.

¹⁸ Karol Dubicz-Penther (1892–1945) – major dyplomowany kawalerii, oficer wywiadu i dyplomata, kierownik Ekspozytury nr 7 Oddziału II w Gdańsku. W latach 1937–1943 poseł nadzwyczajny i pełnomocny RP w Lizbonie. Podczas służby w Portugalii został wtajemniczony w działania wywiadowcze Akcji Kontynentalnej, prowadzone na terenie tego państwa przez ppłk. Jana Kowalewskiego. Zmarł w styczniu 1945 r. w Lizbonie.

Wywiadowczego Oddziału II¹⁹. Pierwszy akapit tego dokumentu brzmi następująco: *Wobec wielkich trudności bezpośredniego obserwowania stanu zbrojeń chemicznych na terenie Prus Wschodnich i Mazurów, należy wyzyskać już bodaj te nikłe wskazówki, jakie w tej kwestii można wysnuć z natury transportów przechodzących w kierunku wschodnim przechodzącym przez korytarz gdański*²⁰. O sposobie rozumowania analityków z Oddziału II wiele mówi kolejny akapit: *Wśród materiałów transportowanych, niektóre mogą świadczyć o pewnych zabiegach przygotowawczych, poprzedzających wielkie zbrojenia chemiczne (...)*²¹.

Transportowane towary podzielono na dwie grupy: amunicję i składniki służące do jej produkcji oraz chemikalia. Do pierwszych zaliczono:

- maski gazowe gotowe,
- szkła do nich lub masę do ich wytwarzania,
- materiały gumowe lub skórę impregnowaną,
- węgiel drobnoziarnisty,
- futerały blaszane lub blachę do ich produkcji,
- gumowe wstęgi elastyczne lub sprężynowe,
- ubrania nieprzemakalne lub materiały nasycone olejami,
- granaty gazowe napełnione, puste lub części do nich,
- pociski gazowe napełnione lub puste,
- flaszki stalowe do gazów lub bomby gazowe puste,
- części miotaczy min lub gotowe miotacze,
- rury nagwintowane lub gładkie o przekroju od 4 do 8 cali,
- opryskiwacze i hydropulty²² wszelkich systemów²³.

Spośród chemikaliów za interesujące w kontekście badania zagadnienia broni chemicznej uznano:

- chlor skroplony we flaszkach,
- siarkę,
- chlorek siarki²⁴,

¹⁹ Kazimierz Kierzkowski (1890–1942) – major dyplomowany piechoty, oficer wywiadu, kierownik Wydziału Wywiadowczego Oddziału II Sztabu Generalnego. W latach 1940–1941 w Związku Walki Zbrojnej, aresztowany przez Niemców w lipcu 1941 r., zamordowany w Auschwitz w marcu 1942 r.

²⁰ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, s. 17.

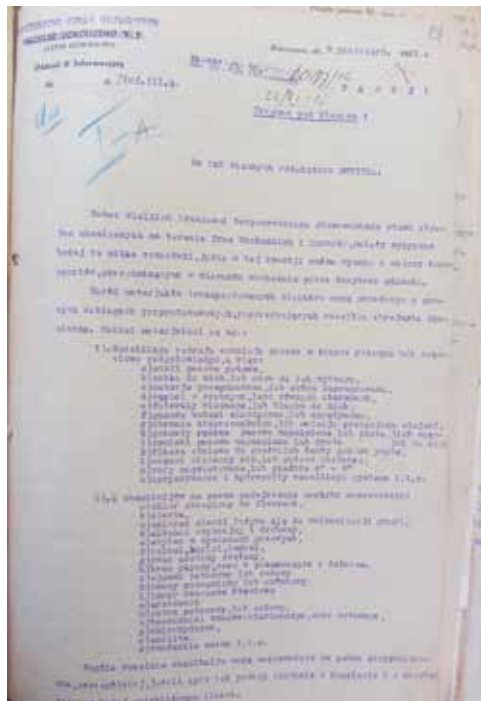
²¹ Tamże.

²² Hydropult – mała ręczna pompa używana do gaszenia niewielkich pożarów i wypompowywania wody.

²³ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, s. 17.

²⁴ Był wykorzystywany do wulkanizacji produktów gumowych.

- alkohol etylowy i metylowy²⁵,
- etylen w cysternach gazowych,
- toluol (toluen), ksylol, benzol,
- kwas azotowy stężony,
- brom płynny lub bromek żelaza,
- cyjanek potasu lub sodu,
- kwas szczawiowy lub mrówkowy,
- lampy kwarcowo-rtęciowe,
- arsenik,
- octan potasu lub sodu,
- bezwodniki kwasów siarkowego i octowego,
- chlorohydrynę,
- anilinę,
- dwufenyloaminę²⁶.

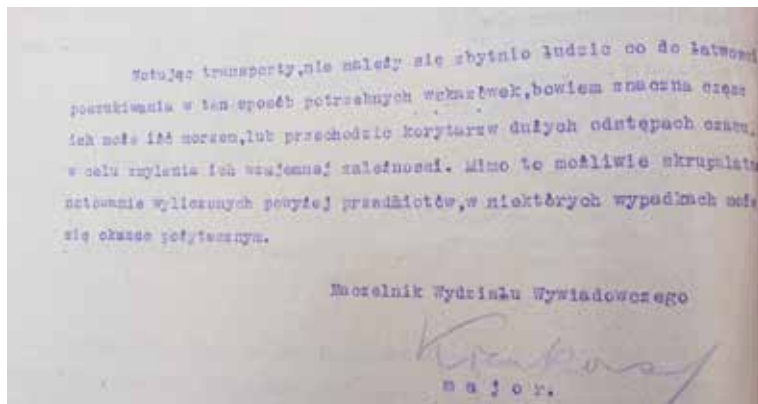
Zdjęcie 2. Instrukcja dla rtm. Karola Dubicza z 8 października 1921 r., s. 1.

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku.

²⁵ W oryginale: zwyczajny i drzewny.

²⁶ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, s. 17.

Z dalszej części instrukcji wynika, że mjr Kierzkowski zdawał sobie sprawę, że taka metoda ma swoje ograniczenia, a samo zbieranie informacji może nie być łatwe: *Notując transporty, nie należy zbyt łatwo ludziom do łatwości poszukiwania w ten sposób potrzebnych wskazówek, bowiem znaczna część ich może iść morzem lub przechodzić korytarze w dużych odstępach czasu w celu zmylenia ich wzajemnej zależności. Mimo to możliwie skrupulatnie notowanie wymienionych powyżej przedmiotów, w niektórych wypadkach może okazać się pożytecznym*²⁷.

Zdjęcie 3. Instrukcja dla rtm. Karola Dubicza z 8 października 1921 r., s. 2.

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku.

W APG znajduje się również informacja o innym, późniejszym zadaniu, które może mieć związek z opisywanym zagadnieniem. Dnia 5 grudnia 1921 r. mjr Kierzkowski polecił rtm. Dubiczowi zdobycie najnowszego wydania niemieckiego podręcznika do chemii organicznej wydawnictwa Beilstein pt. *Handbuch der Organischen Chemie*²⁸.

²⁷ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, s. 18.

²⁸ APG, *Organizacja wywiadu...*, sygn. nr 1107, pismo Oddziału II Sztabu Generalnego nr 14074a/II.Inf.III.B.5 do Ekspozytury nr 2 z 5 grudnia 1921 r., s. 5 (właściwy tytuł tego podręcznika to *Beilsteins Handbuch der Organischen Chemie*. Ukazał się on w 1921 r. nakładem wydawnictwa Verlag von Julius Springer – dop. red.).

Zadania dla rtm. Karola Dubicza a analiza indyktorów

Instrukcje dla rtm. Dubicza są typowym zadaniem wysłanym z centrali służby wywiadowczej do aparatu zdobywającego i stanowią początek nowego cyklu wywiadowczego. Jednocześnie są one skutkiem zakończenia innego cyklu. Nie ulega wątpliwości, że Oddział II musiał najpierw pozyskać informacje dotyczące metod i sposobów produkcji broni chemicznej. Częściowo mogły to być informacje zdobyte od ekspertów w tej dziedzinie (np. naukowców).

Opis sytuacji przedstawiony w czterech analizowanych dokumentach stanowi dokładne odbicie punktu wyjścia do analizy indyktorów. Ze względu na brak możliwości zdobycia informacji wywiadowczej stanowiącej odpowiedź na zadanie (np. dokumentu, rozkazu itp.) centrala decyduje się na rozpoczęcie poszukiwania symptomów nadchodzącej zmiany oraz faktów i zjawisk mogących być przesłankami dowodzenia w tym zakresie.

Dokładnie tak, jak zdefiniowali to Richard Heuer i Randolph Pherson²⁹ na podstawie doświadczeń historycznych i wiedzy doktrynalnej (naukowej), Oddział II wypracował wykaz zjawisk, których ewentualne potwierdzenie przez rtm. Dubicza mogłoby stanowić przesłankę dowodzącą prowadzenia zbrojeń chemicznych na obszarze Prus Wschodnich. Dotyczy to zwłaszcza początkowych zadań dla wywiadu chemicznego w Prusach i Wolnym Mieście Gdańsku wyznaczanych wiosną 1921 r. Nie chodziło w nich o stwierdzenie obecności broni chemicznej na tych dwóch terytoriach oraz jej dyslokacji do jednostek frontowych, lecz o zdobycie informacji bądź o substratach i półproduktach mogących służyć do produkcji broni chemicznej, bądź o przygotowaniach logistycznych w terenie (karczowanie roślinności, rozmieszczanie zbiorników). Ciekawe jest samo sformułowanie „wskazówka” użyte w dokumencie z 8 października 1921 r., które w danym kontekście można tłumaczyć na język angielski właśnie jako *indicator*. Co bardzo istotne, analiza indyktorów jako metoda analityczna pojawiła się, jak już wspomniano wcześniej, w amerykańskiej współpracy wywiadowczej w latach 80. XX w. Tymczasem polscy oficerowie wywiadu wojskowego posługiwali się kategorią indyktorów, chociaż tego nie sformalizowali, już na początku istnienia wolnej Rzeczypospolitej.

Niewątpliwie Oddział II poważnie traktował ryzyko wybuchu wojny chemicznej z Niemcami. Przynajmniej częściowo było to efektem doświadczeń polskiego społeczeństwa z lat I wojny światowej, jak również wiedzy o tragicznych wydarzeniach na frontach zachodnim i południowym. Dokumenty zachowane w APG pokazują, w jak twórczy sposób powstający dopiero polski wywiad wojskowy próbował wypracować metodologię wczesnego ostrzeżenia przed atakiem z użyciem broni masowego

²⁹ R.J. Heuer, R.H. Pherson, *Structured Analytic Techniques...*, s. 24.

rażenia. Był to dopiero trzeci rok jego istnienia i w związku z tym nie mógł on mieć dostatecznej sieci agenturalnej na terytorium przeciwnika, aby zdobyć bezpośrednio dowody potwierdzające istnienie tego rodzaju zagrożenia. Dlatego też podjęto próbę zdefiniowania zjawisk, które pozwoliłyby z dostatecznym wyprzedzeniem przygotować się na ewentualny atak. Używając współczesnej terminologii wywiadowczej, można stwierdzić, że oficerowie Oddziału II opracowali zestaw indykatorów wczesnego ostrzegania, które później monitorowali, analizowali i wykorzystywali do wyznaczania zadań aparatowi zdobywającemu.

Za dowód dużej przenikliwości i twórczego myślenia polskiego wywiadu wojaskowego należy uznać także jego rozważania nad koniecznością śledzenia badań nad drobnoustrojami zakaźnymi, o czym świadczy pierwszy zestaw zadań. Poza obserwowaniem zjawisk zachodzących w niemieckiej produkcji spożywczej w czasie I wojny światowej, w tym produkcji syntetycznych surogatów (niem. *Ersatz*) żywności, „Dwójka” interesowała się badaniami bakteriologicznymi, dostrzegając niebezpieczeństwa wynikające z możliwości wykorzystania ich wyników w charakterze broni masowego rażenia, z czasem nazwanej bronią biologiczną.

Bibliografia

Grunt P., *Structured Analytic Techniques: Taxonomy and Technique Selection for Information and Analysis Practitioners*, „Journal of Management and Financial Sciences” 2017, t. 10, nr 30, s. 115–136.

Heuer R.J., Pherson R.H., *Structured Analytic Techniques for Intelligence Analysis*, Washington 2011.

Kozłowski J., *Teoria i praktyka działań analityczno-informacyjnych*, Warszawa 2016.

Pherson R.H., *The Five Habits of the Master Thinker*, „Journal of Strategic Security” 2013, t. 6, nr 3, s. 54–60.

U.S. Government, *A Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*, 2009.

Literatura rosyjska

Черкасов А.А., Рябцев А.А., Меньковский В.И., «Атака мертвецов» (Осовец, 1915 г.): миф или реальность, „Былые годы” 2011, nr 4 (22), s. 5–11.

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Gdańsku, *Organizacja wywiadu i instrukcja*, sygn. nr 1107.

Instytut Pamięci Narodowej, *Śladami powstania wielkopolskiego. Bitwa pod wiatrakami i inne potyczki*, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/historia/przebieg-walk-powstancz/sladami-powstania-wielk/8464,BITWA-POD-WIATRAKAMI-I-INNE-POTYCZKI.html> [dostęp: 5 VI 2023].

Dr hab. Dominik Smyrgała, prof. ASzWoj _____

Kierownik Katedry Historii Wywiadu i Kontrwywiadu Wojskowego w Instytucie Historii Wojskowej Akademii Sztuki Wojennej. Absolwent Uniwersytetu Warszawskiego (2002), doktorat uzyskał w Instytucie Studiów Politycznych PAN (2010), habilitację w Akademii Sztuki Wojennej (2020). Zainteresowania badawcze obejmują m.in. historię gospodarczą, stosunków międzynarodowych, ze szczególnym uwzględnieniem historii służb specjalnych w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej, a zwłaszcza dorobku analitycznego oficerów i współpracowników Oddziału II Sztabu Generalnego/Głównego/Naczelnego Wodza.

Kontakt: dominik.smyrgala@icloud.com